

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

**RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA UZLUKSIZ TA’LIMNI
SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH:
MUAMMO VA YECHIMLARI**

**MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
MATERIALLARI TO‘PLAMI**

7-8-iyun 2024 yil

Guliston - 2024

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA UZLUKSIZ TA’LIMNI
SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH: MUAMMO VA
YECHIMLARI

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

MATERIALLARI TO‘PLAMI

I-QISM

7-8-iyun 2024 yil

UO‘K: 378:005.591.6(08)
BBK: 74.00ya43
T32

Raqamlashtirish sharoitida uzluksiz ta’limni sifat va samaradorligini oshirish: muammo va yechimlari mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferensiya[Matn] / O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi Guliston davlat pedagogika instituti. –Sirdaryo: Ziyo nashr-matbaa, 224. – 576 b.

Ushbu konferensiya to‘plamida 2024-yil 7-8-iyun kunlari Guliston davlat pedagogika instituti tomonidan tashkil etilgan “Raqamlashtirish sharoitida uzluksiz ta’limni sifat va samaradorligini oshirish: muammo va yechimlari” mavzusida o‘tkazilgan Respublika ilmiy-amaliy konferensiyaga kelib tushgan tezis va maqolalar o‘rin olgan. Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari, katta ilmiy xodim – izlanuvchilar, magistrlar, bakalavr va umumta’lim maktab o‘qituvchilari, shuningdek barcha tadqiqotchilar foydalanishlari uchun mo‘ljallangan.

Tahrir hay’ati:

Rais: J.X.Karshibayev, rektor, b.f.d., professor.

A’zolar:

N.A.Ayaqulov – Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor.

A.A.Qalandarov – O‘quv ishlari bo‘yicha prorektor.

J.K.Komilov – Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha prorektor.

D.Yu.Samadov – Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo‘limi boshlig‘i.

Sh.T.Norqulov – Pedagogika fakulteti dekani.

M.B.Niyozov – “Aniq va tabiiy fanlar” kafedrası mudiri.

Sh.A.Abdufatayev – “Aniq va tabiiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

M.A.Mavlyanov – “Aniq va tabiiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

M.Z.Xudayberdiyev – “Aniq va tabiiy fanlar” kafedrası o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

p.f.n., dotsent S.I.Qulmamatov.

p.f.n., dotsent D.E.Toshtemirov.

Konferensiya to‘plamiga kiritilgan maqolalarning mazmuniga mualliflar javobgardir.

ISBN 978-9910-792-68-7

© Guliston davlat pedagogika instituti, 2024.

© «Ziyo nashr-matbaa» 2024

KIRISH SO‘ZI

Bugungi kunda mamlakatimizda katta o‘zgarishlar bo‘lib, tub islohotlar jamiyatimiz va iqtisodiyotimizning barcha jabhalarini qamrab olmoqda. Jumladan, ta’lim tizimi ham muntazam va uzluksiz ravishda takomillashtirilib, fan va ta’limni rivojlantirishga, yoshlarning chuqur bilim olishiga munosib sharoit yaratishga katta e’tibor berilib, ilg‘or xorijiy tajribalar asosida innovatsiya jarayonlariga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining fan va ta’lim tizimlarini rivojlantirishga qaratilgan bir qator Farmonlari va Qarorlari qabul qilinib, amaliyotga joriy qilindi.

2020 yil 6 oktabrda “Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va ularni IT-industriya bilan integratsiya qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi PQ-4851 qarori e’lon qilindi. Qarorda axborot texnologiyalari sohasidagi kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish

“Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish, raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va aholining kundalik hayotiga keng joriy etishni ta’minlashning muhim shartlaridan biri ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan. Shuningdek, qarorda axborot texnologiyalari sohasidagi kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tiziminining samaradorligini oshirish bo‘yicha ko‘rilayotgan choralar davlat organlari va tarmoq tashkilotlarini malakali IT-mutaxassislar bilan ta’minlash uchun mustahkam zamin yaratilayotganligi ta’kidlab o‘tilgan.

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim sohasida uzoqni ko‘zlab olib borayotgan islohotlari bu yo‘nalishda oqilona qadam tashlanganligi va strategiyani to‘g‘ri belgilanganligini isbotlab bermoqda. Yetishib chiqayotgan iqtidorli va bilimli yoshlar turli olimpiada, musobaqalar, tanlovlar hamda konferensiyalarda muvaffaqiyatli qatnashib, yutuqlarni qo‘lga kiritmoqdalar.

Institutimizda o‘tkazilayotgan ilmiy-amaliy anjuman “Raqamlashtirish sharoitida uzluksiz ta’limni sifat va samaradorligini oshirish: muammo va yechimlari”ga bag‘ishlangan bo‘lib, davlatimiz rahbarining yuqorida aytilgan bir qator hujjatlar doirasida olib borilayotgan amaliy tadbirlardan biridir.

Tashkil etilgan anjuman raqamli texnologiyalarning turli sohalarga qo‘llanilishi, o‘qitish jarayonida erishilgan tajribalarni umumlashtirish hamda ommalashtirishni, shuningdek, mavjud muammolar yechimiga qaratilgan tadqiqotlarni tahlil qilishni maqsad qilib olgan.

Anjuman ishiga muvaffaqiyat tilayman!

Guliston davlat pedagogika instituti
rektori J.H.Karshibayev

BOLALAR NUTQINI SHAKLLANTIRISHGA OID ILMIY – NAZARIY QARASHLAR

Eshonqulova Malika Zayniddin qizi – Zarmed universiteti boshlang'ich ta'lim
pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi
E-mail: malikaeshonqulova4450@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar nutqining shakllanishiga oid asosiy tushunchalar, bola nutqining shakllanish bosqichlari tasniflangan. Tadqiqotchilarning ilmiy ishlarini tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: nutqning shakllanish bosqichlari, yosh davrlari, mimika, tilshunoslik, lug'at tarkibi, kommunikativlik, adabiy nutq, grammatika

Ma'lumki, bolalarning o'z ona tilini egallash jarayoni yoshga nisbatan olganda har xil muhitda tug'ilgan va o'sayotgan turli bolalarda bir xil tarzda kechadi. Tadqiqotchilar bola nutqining shakllanish bosqichlarini turlicha nomlaydilar va har xil tasniflaydilar. Jumladan, A.N.Leontev bola nutqining shakllanishini 4 bosqichga bo'lib o'rganadi:

Nutqining shakllanishi:

- 1) maktabgacha yoshda bo'lgan davrdagi tilning boyish bosqichi
- 2) bir yoshgacha bo'lgan tayyorlov bosqichi
- 3) uch yoshgacha bo'lgan tilni egallashning boshlang'ich bosqichi
- 4) maktab davridagi yoshda nutqning shakllanish bosqichi

Mashhur tilshunos va psixolog G.L.Rozengrad - Punko esa bola nutqining shakllanishini 2 bosqichga bo'lib tadqiq qilishni maqsadli deb biladi:

- 1) Tayyorlov bosqichi - 2 yoshgacha bo'lgan davrni qamrab oladi.
- 2) Mustaqil nutq tuzish - 2 yoshdan keyingi davr bosqichi.

Bulardan tashqari, A.G.Smolensiy tomonidan 4 ga bo'lingan bosqich hamda M.M.Kolsova tomonidan 3 turga ajratilgan bosqichlar tasniflanadi. Ushbu bosqichlarning har biri bola nutqining shakllanish davrlarini puxta va mukammal o'rganishga katta yordam beradi.

Umuman olganda, bola nutqining shakllanishini 4 davrga ajratish mumkin:

1. Bolaning lug'at boyligi ancha sayoz bo'ladi....
2. Bolaning lug'atidagi so'zlar soni ancha tez ko'payib boradi.
3. Bola nutqi bu davrga kelib ancha faollashadi.
4. Tilni egallash darajasi o'ta yuqori bo'ladi.

1. Bu davrda u faqat tashqi tovushlarga taqlid qiladi, bir bo'g'inli so'zlarni talaffuz qilishi mumkin. Tovushlarni turli imo-ishora va harakatlar (mimika va jestlar) orqali bildirishga harakat qiladi. Bu davrda bola ko'proq takror bo'g'inlardan tuzilgan so'zlarni qo'llashga intiladi.

2. Tovush tushishi yoki almashinishi asosidagi bo'g'inlarni talaffuz qila boshlaydi. Bu davrda bola o'z shaxsiy nutqini nazorat qilishni boshlaydi, atrofdagi kishilarning nutqlarini kuzatadi, ba'zida ularga qarshi tanqidiy munosabat bildiradi va bunday holat asta-sekin rivojlanib boradi.

3. Lug'at boyligi sezilarli darajada ko'payadi. Dastlab 4-5 bo'g'inli so'zlarni ishlatgan bola keyinchalik undan ham ko'proq bo'g'inli so'zlarni talaffuz qila oladi. Lug'at tarkibining boyib borishi bilan nutqiy fikrlash ham shakllanadi. Bola aniqlikni mavhumlikdan ajrata boshlaydi. Bir vaqtning o'zida barcha so'z turkumlariga oid so'zlarni egallab boradi.

4. Grammatikaning barcha murakkab jihatlarini o'zlashtirilgan bo'ladi. Bu jarayon faqatgina so'zlashuv uslubigagina xos bo'ladi. Adabiy til bilan yozma nutqni egallash ko'nikmasi maktab davridagi bolalarning zimmasiga tushadi.

O'zbek tilshunosligida ontolingvistikaga bo'lgan e'tibor o'tgan asrning 80-yillaridan boshlangan. Tilshunoslardan O.Umarxo'jayeva, M.Ismoilov hamda M.Kurbonovalarning bu boradagi izlanishlari o'zbek millatiga mansub bolalarning nutqida kuzatiladigan ayrim fonetik o'zgarishlar hamda bolalar nutqining psixolingvistik talqiniga bag'ishlangan. G.Iskandarovaning maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiga oid amaliy kuzatuv va nazariy xulosalari ham o'zbek tilshunosligida ontolingvistika sohasida amalga oshirilgan ijobiy ishlardan biridir deb, qarash mumkin.

Inson dunyoga kelishi bilan nutqiy muloqotga ehtiyoj sezadi. Go'dak hayotining dastlabki kunlaridan nutq jarayonidagi muloqotni sezgilari orqali idrok etib boshlaydi. Biroq bola til me'yorlaridan qanday foydalanishni bilmaydi, u hali ijtimoiylashuv jarayonini to'liq anglab yetolmaydi, shuning uchun nutqiy xatoliklarga yo'l qo'yadi. Rossiyalik tilshunos olimi T.G.Paymurzinaning ta'kidlashicha, samarasiz muloqot fanda kommunikativ xato va kommunikativ muvaffaqiyatsizlik deb yuritiladi. Kommunikativ muvaffaqiyatsizlik deganda, muloqotning salbiy oqibati, gapirayotgan odamning o'z maqsadiga erisha olmagan, rejalashtirilmagan negativ hissiyotlar hamda konfrontasiyaga (qarama-qarshilik) sabab bo'luvchi muomala nazarda tutiladi. Demak, kommunikativ xato nuqsonli muomala yoki noaniqlik ekan.

Fikrni ifodalashda, nutqiy muloqot jarayonida kommunikativ to'siqlar asosan maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqida aniq namoyon bo'ladi. O'tkazilgan bir qator kuzatuvlar natijasiga ko'ra maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqida

ishlatiladigan nutqiy birliklarni tilshunos M.Qurbonova quyidagicha turlarga ajratib ko'rsatadi:

1. Bir tovushdan iborat bo'lgan murojaat shakllari.

2. Birdan ortiq tovushdan iborat bo'lgan murojaat shakllari.

3. Tovush almashinishi natijasida yuzaga keladigan murojaat shakllari ifodalovchi mavhum leksemalarni qo'llash orqali yuzaga keladigan murojaat shakllari ifodalovchi tasdiq gaplar orqali yuzaga keladigan murojaat shakllari.

1. Bir yoshu uch oylik bola o'z akasiga birinchi marta «a» tovushi orqali murojaat qilgan. Garchi bu yoshdagi bola muloqot jarayonida «aka» leksemasini bir necha marta eshitgan bo'lsa ham, uning psixologiyasida odat bo'lib qolgan usuldan foydalanishni afzal bilgan. Yaqin qarindoshiga nisbatan ishlatilgan bu nutqiy ifoda bola bilan birinchi marta to'qnashayotgan, u bilan birinchi bor muloqotga kirishayotgan kishilarda tushunmovchilikni keltirib chiqaradi. Bola bir tovushdan iborat bo'lgan murojaat shaklini qo'llaganda biror maqsadni ko'zda tutmagan, bu uning uchun talaffuz qilish qulay bo'lgani uchun «a» tovushidan foydalangan. Keyinchalik bola «aka» so'zini talaffuz qila olsa ham, akasiga nisbatan yana «a» tovushi orqali murojaat qilavergan.

2. Ikki yoshu bir oylik bola o'z nutqida «bata» so'zini iltimos ohangida talaffuz qilgan. Muloqot jarayonida bola biror imo-ishora yoki harakatlardan foydalanmagan. Bu holat esa uning atrofida qilargalarga qiyinchilik tug'dirgan, ya'ni atrofida qilargalar bolaning nimani xohlayotganini tushunishmagan. «Bata»ni boshqa so'zlar misolida so'rashgan, masalan bananmi? Bola bosh chayqamasdan yana «bata» ni ishlatgan. Shunda bolaga fantami? deb savol berishsa, u ha degan ma'noda hm deb javob bergan. Ushbu yoshdagi bola nutqida o'zlashgan qatlamga xos so'zlar talaffuzida shunday holatlar kuzatiladi. Ular ketma-ket keladigan undoshlarni talaffuz qilishda qiynaladilar, natijada tovush tushishi kuzatiladi.

3. To'rt yoshu uch oylik bola nutqida «disk» so'zining «diks» tarzida talaffuz qilinganini kuzatish mumkin. Bu yoshdagi bola so'zda ketma-ket kelgan undosh tovushlardan birini tushirib qoldirmay talaffuz qila oladi. Biroq talaffuzdagi noqulaylik bola nutqidagi ketma-ketlikning buzilishiga olib keladi. Bu yoshdagi bolalardan aytmoqchi bo'lgan so'zini nafaqat imo-ishora yoki harakatlar orqali ko'rsatishni, balki nutq orqali ham izohlab berishni talab qilish lozim.

4. Uch yoshu yetti oylik bola nutqida «biy naysa beyin» (bir narsa bering) leksemasi ishlatilgan. Ko'pincha kattalar bolani ovutmoqchi yoki chalg'itmoqchi bo'lib, «senga bir narsa beraman» deb biror shirinlik turini, masalan, shokoladni nazarda tutadilar. Natijada bolaning ko'ngli shirinlikni tusab qolsa, xuddi shu tarzda murojaat kilaveradi.

5. Uch yoshu yetti oylik bola nutqida «emagim kemayapti» tarzida ifodalangan misolda shakl va mazmun nomutanosibliigi kuzatilgan. Toshkent shahar shevasida

«yemagim kemayapti» tarzida ifodalangan gap aynan «yegim kelyapti» degan mazmunni bildiradi. Bola esa yeyish istagi yoʻqligini bildirmoqchi boʻlgan. Bola nutqidagi kamchilik shundaki, u boʻlishsizlik affiksi «ma» ni ikki marta qoʻllash orqali kommunikativ xatoga yoʻl qoʻygan, bu holat esa uning nutqini tushunishga toʻsqinlik qilgan.

Baʼzan bolalar nutqida tovushga taqlid qilish orqali nutqiy birliklarni ishlatish holatlari ham koʻp kuzatiladi. Masalan, dadasining avtomobilidan chiqayotgan ovozni bola oʻz nutqida gʻinna tarzida talaffuz qilishga yoki mashinaning signalini eshitib «dit-dit», «pap-pap» tarzida talaffuz qilishga odatlanib boradi. Keyinchalik boshqa avtomobillarni koʻrsa ham huddi shunday tovushlarni talaffuz qilaveradi. Hatto dadasining oʻziga qarata ham huddi shunday ishora qila boshlaydi.

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, yuqoridagi misollarda keltirilgan nutqiy vaziyatlardagi tushunmovchiliklarni, aniqroq aytadigan boʻlsak, nutqiy muloqot jarayonidagi kommunikativ toʻsiqlarni bartaraf etish uchun sintaktik qurilmalarni qayta koʻrib, ularning sodda shakllarini ishlab chiqish kerak. Gap mazmunini bolaga boshqacharoq yetkazib berish metodlarini qoʻllash lozim. Bunday yondashuv kommunikativ vaziyatda yuzaga keladigan toʻsiqlarni bartaraf etishga, bolaning oʻz nutqidagi xatoliklarni anglab yetishiga, gapni shakl va mazmun birligiga asoslangan holda shakllantira olish malakasini rivojlantirishga yordam beradi. Muammolarning yechimi asosan bola bilan koʻproq muloqotga kirishuvchi shaxslarning lisoniy bilim, malaka va koʻnikmalariga bogʻliq boʻlib, bu holat ulardan metodik yondashuvni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. X.A.Xaitov “Boshlangʻich yoshidagi bolalar nutqini oʻstirishda ontogenez-psixolingvistikaning ahamiyati” <https://pedagoglar.uz/index.php/ped/issue/view/155>
2. L.Mirjalolova. Bolalarni gapirtirib oʻynaladigan oʻyinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. Toshkent: 2005
3. L.Mirjalolova. Bolalarni gapirtirib oʻynaladigan oʻyinlarga nutqiy jihatdan tayyorlash. Toshkent: 2005
4. U.S.Amonov, M.Z.Eshonqulova “[Buxoro bolalar folklorshunosligi asoschisi](#)”
5. U.S.Amonov, M.Z.Eshonqulova “1-sinf ona tili va oʻqish savodxonligi darsligidagi ertaklar va ularning tasnifi”
6. Eshonqulova Malika Zayniddin qizi “Ontolingvistika, Psixolingvistika Tushunchalari Va Ularning Sohada Qoʻllanilishi”
7. Eshonqulova Malika Zayniddin qizi “Buxoro Bolalar Folklorshunosligi Asoschisi”

138	Kalekeeva S.	Talabalarning yangi bilimlarni egallashida ko'rgazmali vositalardan foydalanish metodikasi	475
139	Umarov R.T., Nazarov O.	O'quvchilarda kreativlik sifatlarini rivojlantirish bosqichlari	479
140	Qosimova N.S.	Chet tili o'qitishning bugungi kundagi ahamiyati	482
141	Bolibekov A.A., Abdumo'minova F.B.	Uzluksiz ta'lim tizimida pedagog – tarbiyachining kreativligi	484
142	Otaboboyeva F.I.	Zamonaviy metodlarning til o'rganishdagi ro'li	488
143	Rayimkulov A.A.	Yangi o'zbekiston ta'lim tizimidagi o'zgarishlar	492
144	Alinbekova A.A.	Kompetentli yondoshuv asosida talabalarning malakaviy amaliyoti tashkil etish muammo va yechimlar	495
145	Eshonqulova M.Z.	Bolalar nutqini shakllantirishga oid ilmiy – nazariy qarashlar	498
146	Salohiddinova Z.K.	Milliy hunarmandchilikni yoshlar tarbiyasidagi o'rni	502
147	Almamatova M.R., Islamova D.R.	Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-ma'naviy qadriyatlarni takomillashtirishda turizmning o'rni	505
148	Mamatqulov Sh.	Oliy ta'limda o'quvchilar tarbiyasidagi muammolar	509
149	Yusupova D.I.	O'quvchilarni tadbirkorlikga yo'naltirishda kreativ yondashuv (servis xizmati fanini o'qitish misolida)	511
150	Pardayeva D.Sh.	Umum ta'lim fanlarini integratsiyalash, muammo va yechimlar	515
151	Eshboyeva N.M., Abdumo'minova F.B.	Uzluksiz ta'lim tizimida xorijiy tajribalarni o'rganishning ahamiyati	518
152	Фозилов М. М.	Структурно-семантическая характеристика фес с семей-зоономом	522
153	Shokirova M.Sh.	Zamonaviy boshlang'ich ta'lim sharoitida oila va maktab o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganish	527
154	Sodiqova A.H.	Texnologik jarayonlarni loyihalashda integratsion ta'lim asosida bo'lajak o'qituvchilarning maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish	531
155	Sulaymonov R	Maktabgacha ta'lim tizimida inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari	535
156	Sayfullayeva A.H.	O'smirlar guruhida o'zini o'zi psixologik muhofaza qilish jarayonini o'rganishning nazariy-metodologik asoslari	538
157	Lapasova A.Sh.	Boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitishda zamonaviy yangicha yondoshuvlar	541

158	Narzilloeva M.Sh.	Krizis holatiga tushgan o'quvchilarga lingvopsixologik yordam ko'rsatish asoslari	544
159	Ubaydullayeva N.F.	Stressning turlari va ularni boshqarishni o'rganishning shaxslar hayotidagi ijtimoiy-psixologik ahamiyati	549
160	Bazarov S.	Ta'limni universal dizayni tamoyillarining mazmuni	553
161	Mamirova Z.U.	Innovative methods and pedagogical technologies in the development of creative skills.	558
162	Bazarov S.	Inklyuziv ta'limda bolalarni pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash xususiyatlari	561